

FARKAS LÁSZLÓ

A Jókai-titok

A magyar irodalomnak vannak olyan személyiségei, akik magánéletének rejtett történései halálukat követően is foglalkoztatják a közvéleményt, meglepetéssel szolgálnak az utókornak, izgalomba hozzák olvasóikat, sőt állásfoglalásra is késztetik őket. Ilyen személyiség Jókai Mór, akinek magánéleti problémái egyaránt foglalkoztatták barátait és ellenségeit. Az író halála után többen is igyekeztek felfedni Jókai házasságainak rejtett titkait; nemcsak jeles írók, Jókai kortársai, hanem közemberek vagy zsurnaliszták is tollukra tűzték ezt a témát. Az utóbbiaktól származó kiadványok ma is kallódnak, irodalomtörténeti értékük vitatott, de a magánkönyvtárak mélyéről vagy az antikváriumok polcairól néha ránk köszönnek.

Az említett „lappangó” kiadványok egyike az író születésének 100. évfordulóján látott napvilágot Kisvárdán, a Kisvárdai Állami Bessenyei György Reálgimnázium Petőfi Önképző körének kiadásában, *Jókai emlékkönyv 1825–1925* címmel. A Jókai-méltatás szerzője Virágh Ferenc helytörténész, újságíró-szerkesztő, jogász volt, aki Jókai mindkét „botrányosnak” minősített házasságára kitért irományában.

Jókai 1848. augusztus 9-én, az ünnepelt színésznővel, Laborfalvi Benke Rózával kötött első házasságával is botrányt kavart. Hogy a történet több évtized távlatából is eseményként hatott, bizonyítja Virágh Ferenc írása is, aki Jókai első házasságát ecseteli, a Petőfi–Jókai „összezőrdülés” okán:

„Jókainak összezőrdülése, majd végleges összeveszése Petőfivel, szintén ez időből való és szorosan összefügg Jókai házasságával. Egy kis összezőrdülésért Jókai már előbb elhagyta Petőfivel közös lakásukat s abba a házba költözött, hol Laborfalvi Róza is lakott” – idézzük a kiadványt. Eközben a viszony

FARKAS LÁSZLÓ (1953, Nagyvárad) születésétől fogva, néhány hónapos megszakítást leszámítva, szülővárosában él. Főként Várad társadalmi élete foglalkoztatja, kiemelten az úgynevezett kis Magyarország idejéből. Több-kevesebb rendszerességgel helyi lapokban jelentek meg írásai.

gyorsan érett, s egy svábhegyri lakomán Jókai bejelentette barátainak az eljegyzést, mire a jelen levő Petőfi elhalványodva lecsapta a kést, villát s egy szót se szólva lerohant a hegyről. Erre a momentumra Jókai másképp emlékezett vissza, ezt a kiadvány lábjegyzetében olvashatjuk: „A szerkesztőségben násznagyául kérte fel Petőfit, ki e szóval: – *lehetetlen* – indulatosan hagyta el a szobát. Azonban Jókai fantáziájának ezer szépítő képe könnyen elvész az igazság, úgy hogy a kartársak fenti elbeszélése inkább érdemel hitelt” – véli a szerző.

A frigyét még a forradalom és szabadságharc napjaiban is „bűnül rótták fel” Jókainak, olyannyira, hogy a

közönség is elfordult tőle. A bujdosás éveiben és azok után az ünnepelt művésznő és a sikeres Jókai kapcsolata lassan egyensúlyba került. Az ünnepelt díva, Laborfalvi Róza 1886. november 20-án bekövetkezett halála az írótt összetörte, a nehéz napokban fogadott lánya, Jókai Róza Feszty Árpádné volt legfőbb támasza.

Jókai második, 1899. szeptember 16-án Nagy (Grósz) Bellával kötött házasságát is kirívó esetként tárgyalta korának társadalma, a 75 éves író és a színi pályájának kezdetén levő színésznő kapcsolata sem volt mindennapi. A közönséget állandóan foglalkoztatta a két ember kapcsolata, családi élete. Virágh Ferenc, bár röviden, utalást tett a frigyre, melyről az ország lakossága megdöbbenéssel értesült. A fiatal lányt Jókai egy ideig elkísérte fellépéseire, aztán egyszerre bejelentette nősülési szándékát. A rokonság és a barátok tiltakoztak, erre az idős író még jobban megmakacsolta magát és feleségül vette Bellát. Ekkor a rokonság és rajongótábora teljesen elfordult tőle, a barátai is elhagyták. A hátralévő közel négy évben, jegyzi meg Virágh, anyósa és felesége zsarnokoskodtak felette.

Az író életének új fejezete Mikszáth Kálmánt is foglalkoztatta, ennek lényegét lélektanilag igen pontosan látja: „Jókai nyilvános élete voltaképpen idáig terjed, ami ezentúl van, az már nem tartozik szorosan az életrajzhoz, annak elbeszélése csak rossz szokás. Csecsemőkorában még Napóleon is bizonyosan csak olyan csecsemő volt, mint a többi, és talán olyan tehetetlen fecsegő aggastyán lett volna kilencvenéves korában, aminők a kilencvenes aggastyánok. Csak a közepe Napóleon. A zúzmarával ellepett fák télen mind egyformák. Mostani nősülése éppolyan abnormis, mint az ötvenegy év előtti. Akkor ő volt túlságosan fiatal a feleségéhez, most a felesége (húszéves leány) volt túl fiatal hozzá. Ő maga észre sem látszott venni e számbeli különbségeket az évek között, mert megzavarta, hogy a múzsájával más elszámolási viszonyban állt: a múzsája fiatal maradt örökké, és őt is fiatalon tartotta hajlott korában is.”

A pletykára éhes sajtó persze szenzációt kavart a házasságból, de nem csak ennyi történt: az idős Jókai fiatal színésznő felesége és annak családja ellen elszabadultak az antiszemita szenvedélyek. Ezekkel akart szembeállni a nagyváradi közönség, amikor 1901 februárjában egy nőegyleti estélyre,

majd 1901 októberében a szatmári színházzal egy időben vendégszereplésre hívta meg Jókainét, s ezeknek dobta oda a kesztyűt egy nagyváradi újságíró, a fiatal Ady Endre is, aki a *Nagyváradi Napló* 1901. november 7-i számában *A poétakirály és felesége* című cikkében így írt: „A Jókai pár, vagy Jókainé jövetelénél országra szóló tüntetést csináljon Nagyvárad. Minden szeretetünk, rajongásunk és – elkeseredésünk egyesüljön egy impozáns, nagy hullámú ünnepben, mely elfojtja teljesen a hitvány obskurusok aljas lármáját. Hangos nagy tüntetésben egyesüljünk, melynek melegségét belsőségét érezzék meg a szent öregember és az ő Seherezádéja, ki áldott legyen, hogy ifjúvá és boldoggá tette a mi nagy öregünket...! Várjuk, nagy ünneplő kedvvel várjuk a királyt és a királynőt, kikről tündérmesék fognak majd tündérien zengeni sok száz esztendő múlva is.”

A következő napokban azonban váratlanul megváltozott a helyzet, a *Nagyvárad* 1901. november 9-i száma ugyanis már a Jókainé-ellenes pozsonyi antiszemita jellegű tüntetésekről tudósította olvasóit, másnap, november 10-én pedig közölte a hírt: „Jókainé nem jön Nagyváradra.” Pedig akkor a lap már a Szigligeti Társaság ülésén hozott határozatot is közölte Jókaiék meghívásáról.

A megváltozott döntést a *Nagyváradi Napló* november 14-i számában megjelent, aláíratlan cikk s ugyanott Jókainak a szatmári fellépést visszamondó levele indokolja. A Szatmárra,

Szilágyi Dezsőnek írott levél Jókai öregkori vergődéseinek és eszményei melletti kiállításának megrázó dokumentuma.

Egy évvel később Jókai Mór és neje eleget tett a nagyváradi meghívásnak. A lelkes fogadtatást követő banketten az ünnepelt írónak bemutatták Ady Endrét.

Az író életrajzát taglaló írásokban utalások vannak arra, hogy Jókai hozzátartozói és barátai nem rajongtak az új feleségért, sőt nem szerették. Kettejük nem éppen felhőtlen kapcsolatára halvány utalást, már-már rejtélyes mondatokat találunk Bródy Sándor egyik írásában, a Budapesten megjelenő *Jövendő* 1903. március 15-i számában, de ezek a mondatok csak a szellemóriás iránti féltést tükrözik.

Az 1925-ben, az író születésének 100. évfordulójára megjelenő *Jókai Emlékkönyv*, melyet Kőrösi Henrik szerkesztett, és melynek előszavát Rákosi Jenő jegyezte, nem tartalmaz az író házasságára vonatkozó negatívumokat.

Még a Nyáry Krisztián által írt *Így szerettek ők* című munkában sem találunk semmit Jókai és Nagy Bella benső viszonyára vonatkozóan. Nyáry az agg író és a fiatal lány viszonyának kezdetére tér ki, miszerint eleinte a lány csak egyszerű rajongóként közelített, aztán elmondta, hogy színésznő szeretne lenni, ezért szeretne bejutni valamelyik színiiskolába. Az író elszalvatja vele Arany János *Tetemre hívás* című versét. Vagy a művészi előadómód, vagy a lány nőies idomai győzték meg az író, mindenesetre tandíjmentes helyet szerez neki Rákosi Szidi híres színiiskolájában. Nemsokára már Nagy Bella művésznéven áll színpadra az óbudai színházban, ahol elsősorban Jókai darabjait játszották. Azu-

tán jött a házasság, melyben öt évet éltek együtt, saját vallomásaik szerint „boldogan”.

Ezt a „boldog” felszínt zavarták meg az író halála után megjelentetett botránykavaró írások. Talán a „nagy vagyon átka” ülte meg történetüket.

Nyáry írásából megtudjuk, hogy Jókai minden vagyonát Belára hagyta, ennek ellenére a hagyatékért még a '20-as években is pereskedtek. Ezeket a pereket végül Nagy Bella nyerte meg. Ő a zsidótörvények miatt emigrálni kényszerült, és 122 évvel férjének születése után, 1947-ben Londonban halt meg.

Az említett röpiratozás egyik képviselője, aki a Jókai-titkot kívánta felfedni, egy Biharból elszármazott zszurnaliszta, Fényes László¹. Fényes az író halálának évében, 1904-ben *Jókai Mór utolsó évei (Tanu-vallomások)* címmel Budapesten jelentette meg ominózus kiadványát. Az éradonyi származású Fényes Elek unokát ez a kiadvány tette „híressé”. Életútja a fölbirtokosból dzsentrivé válók tipikus életútja. 1904-ben megjelent harmincoldalas röpirata tette ismertté, melyet a Jókai Mór környezetében élők tanúvallomásaiból állított össze. Megszólaltatta a nagy író inasait, svábhegyi szomszédját, az erzsébetvárosi plébánost, egy síófoki orvost, írókat és Jókainé francia társalkodónőjét.

Fényesnek „a sajtólovagok által nemzeti özvegynek kikiáltott” Jókai-örökös Nagy Bella ellen indított támadása, a látszólagos feltárás, tulajdonképpen vádzuhatag az örökös ellen. „Vajon Jókai Mór nagyságának, emléke nemességének árt-e az, hogy megírják róla: nem boldog volt, csak kereste a boldogságot és szenvedett? Semmi sem jellemzi jobban az emberek hipokriziát, mint hogy félnek: az igazság árthat Jókai Mór emlékének. Az én hitem Jókai Mór nagy stíljében olyan erős, hogy még akkor sem félténém emlékéit az igazságtól, ha az igazság adatai az élet külső körülményeit élő ember gyöngeségeiről beszélnének. De ellenkezőleg. Lelkiismeretes utánajárás adatai tesznek tanúbizonyosságot, hogy Jókai héroszi türelemmel tűrte ábrándjainak szertefoszlását s noha teljes tudatában volt mártíromságának: egy hős büszkeségével nyomta el panaszaikat, hogy csak a legközelebbi környezete hallott ajkáról panaszos szavakat. Jókai Mór utolsó évei nem voltak mások: mint egy nagy szívnek s nagy elmének szenvedései.”

Jókai Róza Feszty Árpádné hosszú évekig pereskedett dr. Jókai Mórné Nagy Bellával a Jókai-művek kiadásából származó jövedelemért. A peren a Nagy Bella ellen felsorolt vádak meg-

1. Fényes László (Éradony, 1871. aug. 10. – New York, 1944. jan. 30.): újságíró. Gyógyszerésznek, majd mérnöknek készült, de egyetemi tanulmányait abbahagyva 1894-től újságíró lett. 1910-től Az Est munkatársa. 1917-ben Nyíregyházán képviselővé választották. Pártonkívüli volt, de közel állt a polgári radikálisokhoz és a Károlyi-párthoz. Főleg riportjaival tűnt ki. 1918 októberében a Nemzeti Tanács tagja és a nemzetőrség kormánybiztosa. 1919 végén nyílt levélben tiltakozott a fehérterror embertelenségei ellen, ezért a Tisza István meggyilkolásában való bűnrészesség ürügyével vád alá helyezték. 1921-ben bizonyítékok hiányában felmentették. Ezután mint a *Népszava* munkatársa folytatta a Horthy-rendszer leleplezését, újabb sajtópere elől azonban 1926-ban kénytelen volt külföldre emigrálni. Bécsben az *Arbeiter Zeitung* munkatársa. 1934-ben az osztrák fasizmus előretörése miatt Pozsonyban telepedett le, Csehszlovákia német megszállása után, 1938-ban Franciaországba, onnan 1940-ben az Egyesült Államokba menekült. Munkái: *Igazolás a Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank sajtóperében* (Bp., 1904); *Jókai Mór utolsó évei* (Bp., 1904); *Egy vöröskezes ember naplója a Balkán-háború idejéből* (Bp., 1913). Irodalom: Rónai Mihály András: *Párizsi rege* (Bp., 1947); Jászi Oszkár: F. L. emlékezete (*Huszadik Század*, 1948. 3. sz.).

fogalmazása kísértetiesen hasonlít a Fényes-röpirat tanúvallomásaihoz. Hogy csak néhányat idézzünk:

Csendes József inas 1901 márciusától állt Jókaiék szolgálatában, és mintegy fél évig volt ott. Egyszer nagyon összeveszttek (Jókaiék), azaz „a méltóságos asszony rontott neki a méltóságos úrnak (...) Aztán a méltóságos úr egy levéllel küldött Eötvös Károlyhoz, aki aztán egy hétig minden nap ki is jött a dolgokat rendbe tenni.

Emlékszem, amint a kocsin egyszer azt mondta a méltóságos úr Eötvös nagyságos úrnak:

– Már megöregedtem, most lőjem agyon magamat?”

Krenn Károly jómódú gazdálkodó ember a Svábhegyen. Több mint húszéves ismeretség kötötte Jókai Mórhoz azért, hogy Jókai az ő fuvarját szokta használni.

Az ő vallomásából két esetet emelnék ki röviden. Az egyik 1901-ben történt. „Jókai késő este kért fuvar, ami szokatlan volt, az viszont sűrűn előfordult, hogy a méltósága fogatott be vendége részére, de ilyenkor a méltósága már aludt. A nagyobbik fiú fogott be és vitte lefelé a méltóságos urat. Útközben a fogat után mentek és szidalmak közt viték vissza az urat, aki könnyezett.” Az elbeszélő szerint Grósz Bella és anyja sokszor minősíthetetlen szavakkal szidták Jókait.

Krenn Károlyné meséli el a következőt: Elszámolni ment a hölgy az Erzsébet körúti lakáshoz, de Jókainé még aludt. A parancs pedig úgy szólt, hogy amíg ő fel nem kel, Jókai sem kaphat reggelit. Az író már könyörgött a reggeli kávéért, amit a szakácsné titokban be is vitt neki, Krenn Károlynénak pedig azt mondta, hogy az íróval nem úgy bánnak, mint egy beteggel, hanem mint egy fogollyal.

Staar Alice francia társalkodónő volt, aki 1903-ban, februártól júniusig volt Jókaiéknál alkalmazásban. Idézzük a társalkodónő vallomásából: Arra a kérdésre, igaz-e, hogy nem adtak Jókainak rendszeresen enni, ezt felelte a hölgy: „Igaz. Meg kell jegyezni, hogy Jókai szeretett jól enni, de mindenből csak azt kapta, ami maradt. Hiszen legutoljára szolgáltak fel

neki s bizony sokszor kevés maradt. Különösen a reggelijével volt baj.”

Gábor Kálmán inas szintén rövid ideig volt alkalmazásban, mindössze pár hónapig. Csak egy esetet mesélt el, és arra a kérdésre, hogy nem tréfa volt-e, azt felelte, hogy biztos nem, mert utána Jókai szégyenkezve besietett a szobájába. Történt pedig, hogy Jókai egyszer ebéd után kezét akart csókolni a feleségének, az ráütött a kezére és rákiáltott, takarodjék innen.

Augustine Robert társalkodónő vallomásából inkább az író által írásaiért kapott pénz sorsára derül fény. Elmondása szerint az író nevére érkezett minden pénzösszeget a feleség vagy annak családja vett fel. Ha a postatiszt kérte, hogy maga az író írja alá az utalványt, otthon írta alá a Grósz család valamelyik tagja és úgy vitték a postára.

A Tóthfalussy Béla erzsébetvárosi plébános által elmesélt eset: „Fiumében, az Európa szálló teraszán ültem többed magammal, közel a szálló kapujához. Egyszer egy kocsi állt meg, felismertem benne Jókai Mórt, aki kiszállván a portással beszélt. Aztán visszament a hintóhoz és segített nejemnek, született Grósz Bella úrnőnek kalapskatulyáit leszedni. Grósz Bella úrnő eközben fölállt a kocsiban s a lovak egyszer csak megindultak. Az úrnő a kocsi párnáira zökkent vissza s ekkor, legnagyobb ámulatomra messze hallható hangon ordított rá a kocsi mellett álló és az egész kocsi megrándulásban ártatlan Jókai Móra.

– Vén számár, nem tud vigyázni?

Szegény Jókai Mór csendesen lehajtotta fejét és nem mondott semmit.”

Dr. Zalai Sámuel a következőket mesélte el nagyobb társaságnak: „A Jókaiék villájában voltam egyszer és a nagy poéta rosszulérről panaszkodott. Mielőtt megvizsgálhattam volna, rákiáltott a felesége: »Vén számár, mit fecsegsz itt össze-vissza, menj inkább dolgozni.«”

Márkus József író akciót akart indítani Jókainak akkori környezetéből való kiszakítására, de a barátok belátták, hogy ez a dolog nem megy, és Jókai szándéka ellenére ez lehetetlen. Ő meséli a következőkben, hogy többször próbálta rávenni Jókainét és annak anyósát, hogy bánjanak jobban az agg íróval, de egyszer furcsa választ kapott, mégpedig a következőt: „Jókai egy alávaló gazember!” Jókainé anyja pedig ezt mondotta ugyanekkor: „Jókai csak azóta igazán nagy ember, mióta mi vagyunk mellette.”

A Nagy Bellát elmarasztaló vádak minden bizonnyal megrendelésre íródtak, a hangulatkeltés hátterében feltűnik Jókai Róza Feszty Árpádné alakja is, de Jókai magánéletének utolsó fejezetét továbbra is homály fedi.

A „közfelháborodást” keltő viszonyra vonatkozó oknyomozó „vallomások” tompítja az író vallomása. Jókai az *Öreg ember nem vénember. Képzelt regény négy részben, 1900* című regényében válaszol minden támadásra.

„Kedves Barátném!

Önnek a hozzám írt szeretetreméltó levele indított ennek a furcsa irodalmi válfajnak a megírására.

Mert furcsa ennek már a címe is: idegen nyelvre lefordítva tiszta képtelenség.

Hogyan? »Ein alter Mann ist kein alter Mann?« – »Un homme vieux n'est pas un homme vieux?« – »An old man is not an old man?« – »Ten sztari cslovek bit nye sztari cslovek?« »Uomo vecchio non é uomo vecchio?« Hisz ez nonszensz!

Az ám; mert az európai nyelvek egyikeben sincsenek meg ezek a finoman megkülönböztető hasonnevűségek (szinonima) a magyar szavaknak.

Ha azt mondjuk valakinek: »öreg ember«, az szelíd megtisztelés, de ha azt mondjuk: »vén ember«, az már ócsárlás; a »vén asszony« pedig éppen háborús eset (casus belli).

Vannak azonkívül még »régi emberek« is, a szentírásban olvashatunk »ó-embert«, sőt a harmadévi képviselőház névjegyzékén végigfutunk, még »ócska emberekre« is találunk.

S mindezekre az európai nyelveknek csak egy kifejezése van: »alt, vieux, old, sztari, vecchio«.

De még furcsább a címhatározó: »Képzelt regény.«

Hát vannak nem képzelt regények is?

Ennek az értelme az, hogy ezek a történetek csak az írójukra nézve képzelték; de valósággal mind emlékezetben élő történetek, amikbe aztán a szerző beleképzeli magát.

(...)

Azt mondta ám Aesopus meséjében a bátor vadász, hogy »nem az oroszánt keresem én, hanem csak a nyomát«. Kegyed aztán szíves volt nekem hírneves férfiak példaképeit fölemlíteni, akik bátrak voltak az oroszánnyomokat követni, s magába az oroszánba is belekötöni.

Férfiak, akik gyakorlati kivitelben érvényesítették ezt a mondást: »Öreg ember nem vén ember«.

Ebből az ötletből írom én most, kegyednek válaszul, ezt a képzelt regényt, vagyis regénykéket.

(...)

Óh, ti gyerekek! Húsz, harminc, negyvenesztendős gyerekek! Ti nem is tudhatjátok, hogy mi a szerelem! Az ifjú szerelme tigris; de az öreg ember szerelme boa constrictor! Látatok már boa constrictorokat a mézesheteikben? Én láttam elégszer Kelet-Indiában. Az a szerelem! (...)

A szerelem mámorának meg kell előznie a hideg szertartásokat.

Valami istenítő érzés van abban, hogy szeret a nő, nem azért, hogy »férj« leszek; hanem azért, hogy »férfi« vagyok.

Akkor ittasít a csók, amikor még nincs szentesítve. Húsz évi aszkéta élet után az első csók!

Hogy fut annak a tüze át egyszerre minden idegen! Az új életre támadt szív kergeti a vért az erekben!

Ne trombitáljon az ítélet napján az arkangyal, hanem csókokat csattogtasson. Arra a hangra következik a feltámadás!

Minő királyi érzés az, hogy a világ legszebb asszonya az enyim! Enyim testestül, lelkestül, mielőtt pap, táltos, anyakönyvvezető hozzákötözött volna.”